

ארכיאולוגיה

תל עיטון

עיר מתקופת המקרא בשפלה

משלחת החפירות של אוניברסיטת בר-אילן חפרה עד כה במשך שתי עונות בתל עיטון שבמזרח השפלה. רוב החוקרים משערים שבתל שכנה עגלון המקראית. החפירות טרם הוכיחו זאת בוודאות, אך כבר עכשיו מתברר שבתל אכן שכנה בתקופה זו עיר גדולה וחשובה

◀ כתב וצילם: אברהם פאוסט
תצלומי אוויר: סקיי וין

המרחבים המשתרעים בדרום-מזרח השפלה הם מהאזורים היפים והשמורים ביותר בארץ. כביש צרים המתעקלים בין שדות ומטעים מעניין קים תחושה כאילו הזמן עצר כאן מלכת. באזור יש אתרים ארכיאולוגיים רבים, ממגוון גדול של תקופות, שנשמרו במצב מעולה. אחד הבולטים והגדולים שבהם הוא תל עיטון.

תל עיטון הוא אתר גדול מתקופת המקרא, המשתרע על פני כ-60 דונם, מעט ממערב ל"עמק התלם" – אותה יחידת נוף מיוחדת העוברת לאורכו של קו המגע שבו צונחים מדרונות הר חברון ופוגעים בשפלה. האתר שוכן בערך 11 קילומטר מדרום-מזרח לתל לכיש, וכשני קילומטר מדרום למושב שקף, על דרך הפטרולים הישנה, סמוך למקום שבו חוצה הדרך את נחל אדוריים.

היישוב בתל עיטון שכן סמוך לצומת שחלש על דרכים חשובות: על דרך האורך שעברה בעמק התלם וקישרה את בקעת באר שבע עם עמק איילון, ועל מספר דרכי רוחב שחברו את מישור החוף עם הר חברון ונפגשו למרגלות התל. אחת הדרכים עברה בתוואי הנוח של נחל אדוריים. מיקומו של התל בנחל אדוריים וליד סדרת

ארכיאולוגיה

היישוב בתל עיטון שכן סמוך לצומת שחלש על דרכים חשובות: על דרך האורך שעברה בעמק התלם וקישרה את בקעת באר שבע עם עמק איילון, ועל מספר דרכי רוחב שחברו את מישור החוף עם הר חברון ונפגשו למרגלות התל.

במצודה ששלטה על האזור. למרבה הצער רק נדבך אחד ממנו השתמר ובינתיים אין לנו יודעים מתי נבנה, אלא שהוא מאוחר למאה השמינית לפנה"ס. מתחת למבנה המצודה נחשפו קירות שמורים היטב לגובה של יותר ממטר וחצי, וביניהם מפולת אבנים, לבני בוץ וחפצים שונים. הממצא כולל ראשי חיצים רבים יחסית. זוהי שכבת חורבן "אשורית" מהמאה השמינית לפנה"ס, אולי מימיו של סנחריב, המלך האשורי שערך בשנת 701 לפנה"ס מסע צבאי ליהודה והרס אתרים רבים בשפלה. הקירות שייכים למבנה מפואר בעל אבני פינה מסותתות. אנו מעריכים שקומת הקרקע שלו השתרעה על פני כ-180 מ"ר. על סמך החלקים שנחפרו, ייתכן כי תכניתו של המבנה דומה למבנה המפורסם מתל בית מרסים, השוכן במרחק קילומטרים ספורים מדרום לתל עיטון ומוכר בכינויו "המגדל המערבי". אחד הקירות הפנימיים היה בנוי כולו מלבני בוץ, שהשתמרו אף הן עד לגובה מטר וחצי. עד כה חשפנו חלק ניכר מהחצר המרכזית, שרצפתה הייתה עשויה טיח, וחלקים מכמה חדרים שסביב החצר. דומה כי החדרים שהקיפו את החצר היו מקורים ומעליהם נבנתה קומה שנייה. אחד החדרונים נחפר כמעט במלואו. על פי הממצאים נראה כי בקומה השנייה היו קנקנים רבים וסייבי בישול. הממצאים מקומת הקרקע כללו כלי אגירה רבים, שהתגלו שבורים באתרם, וכן כלים אחרים וכמה עצמות קרן

התל, אך גם של עבודות עפר שבוצעו בתל בתקופה הביזנטית, כאשר חלק מהאתר עובד עיבוד חקלאי. כל אחת מיחידות המשנה נסקרה בנפרד בידי קבוצת סוקרים, שאספה ממצאים מפני השטח. בתום הסקר ביצענו חפירת סקר, שכללה פתיחה של ריבוע בשטח של מטר על מטר ובעומק 20 סנטימטרים בכל אחת מיחידות המשנה. הממצא הקרמי מן הסקר נבדק ביסודיות (הממצא מעובד על ידי חיה כץ), ומתברר כי בכל השטחים היה רוב מכריע של כ-90 אחוזים לשייך עור החרסים מתקופת הברזל ב' (תקופת המלוכה). במהלך העבודה בתל עיטון נערוך השוואה בין מסקנות שניתן להסיק מסקר על פני השטח, מחפירת סקר ומחפירה ארכיאולוגית של ממש.

המבנה בראש התל

בראש התל (שטח A) חשפנו שתי שכבות. השכבה העליונה כללה שרידים של מבנה מסיבי, ששרידיה היו גלויים במקומות רבים עוד לפני החפירה. אנו סבורים שמבנה זה, לפחות חלקו העיקרי, רבוע וסימטרי (מידור תיז המשוערות הן כ-20X20 מ'), אם כי ייתכן שחדרים או אלמנטים אחרים בלטו ממנו כלפי חוץ. המבנה בעל קירות חיצוניים כפולים שכלל הנראה מולאו באבנים ויצרו קיר חיצוני שעוביו 3.0-3.5 מטרים. חוסנו של המבנה ומיקומו בראש התל מרמזים שמדובר כנראה

השנים האחרונות ולכן ערכו ט. דותן, ד. אוסישקין, ג. אדלשטיין, ש. אורנט, ו. צפיריס וא. הס כמה חפירות הצלה בבית הקברות. בין השאר נחשפו קבר ייחודי מתקופת הברזל א', שבו נמצאה קרמיקה פלשתית דוגמית מפוארת, וקבר מתקופת המלוכה שעל אחד מקירותיו התגלו חריטות ובהן דמות אריה. החפירות הראשונות בתל עיטון נערכו באמצע שנות ה-70 בידי משלחת חפירות תל לכיש, בראשות דוד אוסישקין. המשלחת שלחה קבוצת חופרים, שבראשה עמד איתן איילון, לבצע חפירת הצלה קטנה בתל עיטון, סמוך למקום שבו זוהו בורות שוד. בחפירות אלה, שנמשכו מספר ימים, נפתחו ארבעה ריבועי חפירה בשטחו העליון של התל ונחשפו קטעים שמורים היטב משתי שכבות מתקופת המלוכה.

משלחת אוניברסיטת בר אילן לתל עיטון

בשנת 2006 החלה משלחת החפירות מטעם אוניברסיטת בר אילן בפרויקט החפירות והסקר בתל עיטון ובסביבותיו. ראשית, בעזרת צוות ממכללת וויטון, ארצות הברית, בראשותו של דניאל מסטר, ביצענו מיפוי יסודי של השטח. כחלק מהמיפוי חילקנו את האתר ל-39 יחידות משנה, על פי הטופוגרפיה של התל, המחולק כיום לטראסות ולמפלסים מופרדים. הטראסות הן תוצאה של אלמנטים ארכיטקטוניים בולטים ששיצבו את צורת

עמקים סמוכים העניק ליושביו יתרון נוסף – קרבה לאדמות פוריות.

זיהוי האתר

רוב החוקרים מזהים את תל עיטון עם עגלון המקראית, יישוב שנזכר במקרא בשני עניינים – פעם אחת ברשימת ערי יהודה (יהושע טו 39) ופעם שנייה בסיפור כיבוש הארץ. עגלון נזכרת אז כעירו של אחד ממלכי הדרום, בין לכיש ובין חברון: "ויעבר יהושע וכל ישראל עמו מלכיש עגלנה ויחנו עליה וילחמו עליה. וילכדוה ביום ההוא ויכוה לפי חרב ואת כל הנפש אשר בה ביום ההוא החרים ככל אשר עשה ללכיש. ויעל יהושע וכל ישראל עמו מעגלונה חברונה וילחמו עליה" (יהושע י 34-36).

התיאור הזה בספר יהושע, הממקם את העיר בין לכיש וחברון, הוא הסיבה המרכזית לזיהוי של עגלון בתל עיטון, בין לכיש וחברון. נראה שהדרך בין לכיש וחברון עברה בנחל אדוריים. הזיהוי אמנם מקובל, אך אינו ודאי. הממצאים שהתגלו בחפירות עד כה אין בהם כדי לתרום לזיהוי האתר, אך אנו מקווים כי ממצאים שיתגלו בעתיד יסייעו לאשש או להפריך זיהוי זה.

תולדות המחקר

בגבעות המקיפות את התל שוכן בית קברות גדול, הכולל גם קברים מפוארים. מרבית הקברים נשדדו בעשרות

למעלה:

מבט כללי על תל עיטון בצילום מהאוויר.

בעמוד ממול:

מעלים חרס.

בעמוד הקודם:

מבט מהאוויר על שטח A בעת החפירות. בשטח זה, שנמצא בראש התל, התגלה מבנה מסיבי ריבועי, כנראה מצודה.

בבית הקברות השתמשו תקופה ארוכה. על סמך ממצאי הסקר וחפירות ההצלה שנערכו בעבר ניתן לזהות כי בית הקברות היה פעיל משלהי האלף השלישי לפנה"ס, עת נחצבו במקום קברי פיר מתקופת הברונזה הביניימית. כן התגלו במקום קברים מתקופת הברונזה המאוחרת, ברזל א', ברזל ב' ואף קברים מתקופות מאוחרות יותר. ריבוי הממצאים מחייב עבודה קפדנית ונראה שתיעוד מלא של סביבות התל ימשך זמן רב.

סיכום תולדות היישוב בתל עיטון

על ראשית ההתיישבות בתל עיטון אין בידינו עדיין עדר יות ברורות. ממצאי הסקר כוללים חרסים מעטים מתקופת הברונזה הקדומה, וייתכן שזהו שלב היישוב המשמעותי הראשון בתל. מתקופת הברונזה הביניימית לא התגלו עד כה חרסים, ומתקופת הברונזה התיכונה התגלו רק שברים בודדים. מספר השברים (שפות כלים בלבד) מתקופת הברונזה המאוחרת גדול יותר ודומה לזה שמתקופת הברונזה הקדומה. נראה כי בתקופה זו היה במקום יישוב משמעותי, אם כי גודלו ואופיו אינם ברורים. השרידים המוקדמים ביותר שהתגלו עד כה בחפירה הם מתקופת הברזל א' (תקופת ההתנחלות), והם כוללים קרמיקה פלשתית דרגונית. נוכח מיעוט הממצאים מתקופה זו בשפלה, יש למצא בתל עיטון חשיבות רבה הן לחקר המציאות היישובית בשפלה והן לחקר מערכת היחסים המורכבת שבין ישראלים ופלשתים בתקופה זו. עיקר השרידים שנחפרו עד כה הם מתקופת הברזל ב', ובעיקר מהמאה השמינית לפנה"ס. נראה כי בתקופה זו התקיימה בתל עיטון עיר חשובה. בשלהי המאה השמינית לפנה"ס נכבשה העיר בידי האשורים ונהרסה בחורבן אלים, כפי שעולה לא רק מעוצמת ההרס שהתגלה, אלא גם מראשי החיצים שהתגלו בחורבות.

דומה כי האתר לא יושב עוד בתקופת הברזל. יישוב מצומצם בהיקפו התקיים בתקופה הפרסית ובראשית התקופה ההלניסטית, בעיקר במאה הרביעית לפנה"ס ואולי גם קצת אחריה. בתקופה הביזנטית שימש חלק מהתל כשדה מעובד. ■

* המאמר מוקדש לתושבי מזרח חבל לכיש, ותיקים וחדשים. * תודה למועצה האזורית לכיש ובמיוחד לראש המועצה מר דני מורביה ולעוזרו מר מאיר דהן, לקב"ט המועצה מר ירון משולם ולמנהל מחלקת התחבורה מר אבי כהן, על עזרתם הרבה למשלחת. זכינו גם לעזרה רבה ולחיבוק חם מתושבי האזור. עזרו לנו במיוחד תושבי מושב שקף ובהם גדי אילון ואיתן רוזנבלט. עזרתם, שלא תסולא בפז, הקלה מאוד על עבודת המשלחת.

* בחפירה השתתפו סטודנטים מאוניברסיטת בר-אילן, ממכללת וויטון ומהאוניברסיטה הפתוחה, וכן נערים במסגרת חוג סיור. צוות החפירה כלל את סמי ממון, חיה כץ, דניאל מסטר, ג'ורג' פירס, תהילה אטקינס, ג'וש וולטון, עינת ערמון אמבר, אהרון גרינר, נווה יוגב, מיכאל אזבנד, פיליפ ג'ונסון, אורטל כלף, סילבי ניומן, רותם שלף ופרחיה נוי. הרפאות בוצעה בידי דינה קסטל והשימור בידי ישעיהו בן-יעקב. האוסטרקאות מהתקופה הפרסית נבדקים בידי אסתר אשל. אהוד וייס עיבד את הממצא הבוטני בשטח בעזרת ענת הרטמן ויעל מהלר-סלאסקי. בזיהוי הקרמיקה מהסקר נעזרו גם בשלמה בונימוביץ, אהרון מאיר, דוד אדן-ביוביץ, לילי זינגר-אביץ, ודבי סנדהאוס. תודה לכולם.

ארכיאולוגיה

למעלה: מורדות תל עיטון. החפירות בשולי התל חשפו עד כה בורות רבים מהתקופה הפרסית-הלניסטית.

בעמוד ממול: רגע בחפירות.

הם כוללים, בחלק המזרחי של החתך, ממצאים מתקופת הברזל א', כולל קרמיקה פלשתית דרגונית, כמו גם (בחלק המרכזי של החתך) שרידי חדרים מתקופת הברזל ואף (בחלק המערבי של החתך) שרידים מהתקופה הפרסית, כולל שתי אוסטרקאות.

החפירות בשולי התל

חפרנו גם בנקודה אקראית, במורדות הצפוניים-מזרחיים של התל, בנקודה נמוכה יחסית (שטח C). בניגוד לשטח חים הקודמים, שנבחרו לחפירה בקפדנות, שטח זה נבחר באופן רנדומלי. הנחנו שנמצא כאן ממצאים שונים מאלה שבראש התל ושבמקום זה נקבל תמונה מהאזורים הפחות "מפוארים" שלו. בחפירה גילינו בורות רבים מהתקופה הפרסית-הלניסטית, כנראה מהמאה הרביעית לפנה"ס. הבורות נחפרו לתוך השכבה של תקופת הברזל.

בית הקברות

המשלחת החלה גם בביצוע סקר בסביבות התל. הממצא הבולט ביותר הם בתי הקברות הנרחבים והצפופים שהתגלו. בסביבות האתר התגלו מאות קברים וכנראה מספרם מגיע לכמה אלפים. הקברים, רובם ככולם, נשדדו במהלך השנים וחלקם אף נהרסו בידי טרקטורים שבהם השתמשו השודדים לחשוף את הפתחים.

של בעל חיים. בחלק ניכר מהכלים התגלתה תכולתם – גלעיני זיתים, ענבים, עדשים ודגנים. התגלו גם שני ריכר זים של שיני שום, שהיו תלויים כנראה על הקירות ונפלו ארצה כשהמבנה חרב.

נראה כי בשלבו הראשון תפקד המבנה כמבנה ציבורי ומאוחר יותר כבית אמידים.

טרסה מעובדת

חפירה נוספת ביצענו בשטח הצמוד לחפירת משלחת לכיש בשנות השבעים (שטח B). קו הריבועים החדש ממשיך את קו הריבועים שנחפר אז, אם כי בטרסה נמוכה יותר. המטרה היא ליצור חתך בתל.

בחצי המטר העליון, הצמוד לפני השטח, מצאנו רק אדמה ובה אבנים קטנות (לא אבני בנייה) ושברי חרס קטנים, בעיקר מתקופת הברזל ב', אך גם מהתקופה הביזנטית. במרבית השטח גילינו מתחת לשכבה "הסטריילית" שכבה של אבנים בינוניות וגדולות, שאינה יוצרת מערכת בנויה, ומתחתיה קירות. אנו משערים שהשכבה העליונה של האדמה הסטרילית היא חלק מטרסה ביזנטית, ושחלק ניכר מהשטח היה מעובד בתקופה זו. שכבת האבנים שמתחתיה הונחה שם כנראה כחלק מעבודות העפר הביזנטיות, אך רק המשך החפירה יוכל לאשש השערה זו.

הממצאים בשכבה שמתחת לטרסה, אינם אחידים.